

שיש באנדרוגינוס איסור סירוס, אם משום שיתכן שיוליד, ואם משום שאיסור סירוס לא תלוי בשאלה אם ראוי להוליד אם לא¹⁸⁰.

ביחס לאיסור פצוע דכא – יש מי שכתב, שאין איסור לעשות אדם פצוע דכא, אלא שמי שהוא פצוע דכא אסור לו לבוא בקהל¹⁸¹.

בעניין איסור הפקעה מהמצוות – יש מי שכתב, שכיון שמציאותו משתנה לנקבה אין איסור זה חל¹⁸², ויש שחלקו עליה¹⁸³.

יש מי שחשש גם לאיסורים אחרים – משכב זכור, ייחוד עם נשים, ועוד¹⁸⁴.

הפיכה לזכר באנדרוגינוס אמיתי – הפיכת האנדרוגינוס לזכר גמור על ידי כריתת איברי המין הנקביים, אין בזה כל איסור לכל הדעות¹⁸⁵.

אנדרוגינוס מדומה – בצורות אחרות של אנדרוגינוס, כשהוא איננו אמיתי, דנו בשתי דוגמאות:

מין מטושטש, שרוב הסימנים הם נקביים, הן הכרומוזומים, הן האיברים הפנימיים, אזי גם אם באופן חיצוני ניתן לטעות שיש סימני זכרות, כגון שה"גיד" נראה כשל זכר, אך לאמיתו של דבר הוא חלק נקבי מוגדל, שכן אין השתן יוצא משם, אין איסור בהפיכתו לנקבה מלאה¹⁸⁶.

מי שנולד ללא אברי זכר וללא אברי נקבה – יש מי שאסר לחקוק לו נתיק בגוף בניתוח פלסטי, בגלל איסור ביאה דרך איברים, חשש ביאת זכר, ואיסור השחתת זרע¹⁸⁷.

לעניין ניתוח שינוי המין באיש או באשה תקינים – ראה ערך נתוחים.

אנינות – ראה ערך אבלות ואנינות

אף

א. הגדרת המושג

המונח אף במקרא זהה למונח חוטם

[182] שו"ת ציץ אליעזר, שם. [183] שו"ת ישכיל עבדי, שם; הגר"מ שטינברג, שם; נשמת אברהם, שם. [184] נשמת אברהם, שם; וראה בפ"י א"ע על התורה, ויקרא יח כב, בשם רבנו חננאל. [185] שו"ת ציץ אליעזר, שם; הרב שטינברג, שם; נשמת אברהם, שם. [186] שו"ת שבט הלוי ח"ו סי' קמט; נשמת אברהם, שם. [187] הגרש"י אלישיב, בשבילי הרפואה, ב, עמ' טו-יח. וראה עוד בשו"ת שאילת יעבץ ח"א סי' קעא.

מ' רצא; שו"ת ציץ אליעזר ח"א סי' עח. [180] שו"ת חת"ס חאה"ע"ז סי' ב; הערת הגר"מ בן מנחם בדין סירוס פרד ופרדה, באצה"פ סוף כרך א, בשיטות הרמב"ם, הרמב"ן והחינוך; אאמ"ר הגר"מ שטינברג, אסיא, א, עמ' 142-144, ובספרו שערי משה ח"ב סי' נב; נשמת אברהם, שם; קנין תורה בהלכה (הורו"ץ), ח"ד סי' קכד. וראה עוד בשו"ת ישכיל עבדי ח"ז חאבה"ע"ז סי' ד. [181] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חאה"ע"ז סי' מד אות ג.

בלשון חז"ל.¹

וסבלנות¹³; עמל וסבל¹⁴; וכביטוי לנשמת חיים¹⁵.

המושג אף משמש במובן האנטומי של האיבר², ובמובנים פיסולוגיים – איבר ההרחה³, ואיבר נשימה⁴.

בחז"ל מצינו שהאף מייצג את הפנים כולם¹⁶, וזאת מפני שהאף הוא תואר פני האדם¹⁷; ויש שהאף מייצג את האיש כולו¹⁸.

אף משמש במקרא גם בכמה מובנים מושאלים: כעס, חרון זועם, לעתים בשימוש של 'אף' לבד⁵, ולעתים בתוספת מילה אחרת⁶, ויש שהצירוף בא דווקא במובן הפוך מכעס⁷. ההסבר לקשר בין כעס לאף, שהכעס ניכר בחוטם, שמתחמם ומוציא הבל⁸; השתחוואה מלאה⁹, והיינו כי האף הוא החלק הבולט שבפנים ומגיע ראשון לארץ; גאוה¹⁰, והיינו שהגאוותן הולך עם ראשו ואפו נטוי כלפי מעלה; מיאוס ובחילה¹¹; חנופה¹²; סליחה

חוטם בלשון חז"ל כולל גם את הנחיריים¹⁹.

חוטם באופן מושאל במובן של אף משמש בחז"ל לתיאור קצה בולט של כלי²⁰, עור הסנדל שבצד האצבעות²¹, גובהו של האתרוג²², ופטמת השד²³. המשותף לכולם הוא המצב הבולט של החוטם.

[9] בראשית יט א; שמו"ב יח כח; מל"א א לא. [10] תהלים י ד. [11] במדבר יא כ. [12] איוב לו יג. [13] שמות לד ו; משלי טז לב. [14] בראשית ג יט. [15] בראשית ב ז; שם ז כב; איוב כז ג. [16] כגון דלא מהדר אפיה בי כנישתא (ברכות ו ב); מקביל אפיה דרביה (חגיגה ה ב); כל מילתא דמיתאמרא באפיה תלתא (בי"ב לט א). וראה עוד רש"י שיר השירים ז ה. [17] רש"י שבת קנא ב ד"ה זה חוטם. וראה להלן הע' 70. [18] כגון בעל החוטם שנאמר על רבן גמליאל, ופירש"י בעל קומה וצורה, ל"א גדול הדור (תענית כט א). הרומים סברו בהתאם לחכמת הפרצוף שלהם, כי בני אדם בעלי אף גדול הם פיקחים, ומכאן הפתגם הרומי "לא כל אחד ניחן באף" – ראה ג. אלקושי, אוצר פתגמים וניבים לאטיניים, פתגם 1161. [19] הנחיריים הוא לשון מקרא (איוב מא יב), ובחז"ל – שני חוטמיו (היינו במובן נחיריו) כשני טיפי זבוב (נידה כה א). [20] משנה סוכה ד ט. [21] משנה כלים כו ד. [22] סוכה לה ב; רמב"ם לולב ח ז. [23] תוספתא נידה ו ד.

[1] יתכן שמקור השם חוטם הוא מישעיה מח ט – 'למען שמי אאריך אפי ותהילתי אחטם לך', או שאותיות ט' ות' התחלפו והוא כמו חותם, שהאף הוא חותמו של הפנים, ראה להלן הע' 19-23, והע' 70. [2] בראשית כד מז; משלי יא כב. [3] תהלים קטו ו. במובן זה ראה ע' ריח. [4] בראשית ב ז; ישעיה ב כב. במובן זה ראה ע' רגע המות. [5] כגון בראשית ל ב; דברים ט יט; חבקוק ג יב; תהלים עח כא; משלי כט כב; איכה ג טו. וראה מלבי"ם בראשית מט ז. [6] כמו חרון (ישעיה יג ט), חרי (שמות יא ח), זעף (ישעיה ל ל), חמה (דברים ט יט), עשן (דברים כט יט). ובמובן זה של קשר בין אף לכעס נאמר על ידי חז"ל שהרואה בחלומו שחוטמו נשר ממנו – סימן שחרון אף נסתלק ממנו (ברכות נו ב). [7] ארך אפים (שמות לד ו); יכפה אף (משלי כא יד). [8] רש"י ברכות נו ב ד"ה חרון. וראה באיוב מא יב – 'מנחיריו יצא עשן'. וענין ייחוס הכעס לקב"ה כמו אף-ה' – ראה במו"נ ח"א פל"ו, ובכל המפרשים שם. וראה בס' ביאור מילים נרדפות להגרא"א, ש'אף' במובן של כעס הוא במחשבה ובדבור ובהתחלת הכעס.

חוטם באופן מושאל כמוכן נחיריים משמש בחז"ל לתיאור נקב בצורת צינור דק²⁴.

הפרשת האף נקראת בחז"ל מי האף²⁵, היוצא מהחוטם²⁶, וצואת האף²⁷.

ב. רקע מדעי

אנטומיה

האף בנוי משני חלקים: חלק פנימי וחלק חיצוני.

החלק החיצוני מורכב משתי עצמות-האף המחוברות לבסיס המצח, וכלפי מטה מתחברים לעצמות-האף שני הסחוסים, היוצרים את כנפי האף. סחוסים אלו מהווים מסגרת לנחיריים וקובעים את צורת החוד.

הצורה החיצונית של האף השפיעה מאז ומעולם על ההתרשמות האסתטית של מראה הפנים. חלק חשוב בהגדרה ובמיון האנתרופולוגי של גזעי בני אדם מבוסס על המבנה החיצוני של האף. אמנם מקובל לציין "אף יהודי" כמאפיין בולט, אך מבחינה אנתרופולוגית לא הוכח שאכן יש ייחוד כזה²⁸.

החלק הפנימי מורכב מפרוזדור וחלל. הנחיריים מובילים אל הפרוזדור, המצופה עור ושערות. כמעבר מהפרוזדור לחלל ישנו שסתום באזור ההיצרות, ומאחוריו

נמצא החלל האמיתי, המצופה רירית. החלל מחולק לשניים על ידי מחיצת האף, שחלקה סחוסית וחלקה גרמית, והיא מכוסה קרום רירי. כל אחת משתי הדפנות הצדדיות של האף מכילה שלשה מבואות, המסודרים זה מעל לזה ומופרדים ע"י קונכיות-עצם.

במבוא התחתון מסתיים צינור-הדמעות, בעוד שבמבוא האמצעי והעליון נמצאים פתחי מערות-הגולגולת²⁹. שני פתחים אחוריים בצורת משפכים מקשרים את חללי-האף עם החלק העליון של הלוע.

פיסולוגיה

מבחינה תפקודית משמש חלל האף לשתי מטרות: נשימה והרחה.

בתחום הנשימה משמש האף כמסנן האוויר, הנכנס דרכו ועובר אל הריאות. בעזרת שערות הנחיריים והריסים המצויים בקרום חלל-האף מסולקים חלקיקי-אבק של האוויר; בריר האף מצויים חומרי חיטוי, המסייעים בהשמדת חיידקים שבאוויר; האוויר בדרכו בתוך האף עובר חימום עד ל- 32° - 34° , וכן מרווה הפרשת האף מבלוטותיה את האוויר לדרגת לחות רצויה; האוויר הננשף והאוויר הנשאף עוברים מסלולים שונים בתוך האף.

תיפקוד האף בתחום ההרחה — ראה ערך ריח.

בספריו הרפואיים של הרמב"ם — פרקי משה ט ו; הנהגת הבריאות ד יב-יג. [28] Encyclo-
sinuses [29] .*pedia Judaica*, Vol 3, p. 49

[24] משנה מידות ג ב; סוכה מח ב. וראה תוס' סוכה שם ד"ה כמין. [25] תוספתא שבת ח כח. [26] מכשירין ו ה. [27] ב"מ קו ב. וראה

יפה³⁹. וזוהי קביעה מדוייקת מאד, שכן יש צורך רב בהפרשה מועטת של האף, אך ריבוי ההפרשה היא מחלת הנזלת, שקשה להרגשה.

מומים ומחלות באף – חז"ל תיארו מספר מומים ומחלות הקשורים לאף:

פוליפוס: מחלוקת בגמרא מהו, לדעה אחת הוא ריח רע מהחוטם, ולדעה שניה הוא ריח מהפה⁴⁰. ולהלכה נפסק כשתי הדעות⁴¹. יש מן הראשונים שכתב, שהוא חולי החוטם, ומין מורסא גדל בתוכו, וריחו רע, ולפעמים יפשה עד הגיעו מבפנים אל החיך, ולא יכול החולה לדבר במבטאו⁴². פירוש זה מתאים לידיעותינו כיום במונח פוליפ⁴³ שהוא סוג של גידול. מדובר דווקא אם הסרחון הוא חזק וקשה, עד שאין האדם יכול לסובלו⁴⁴. לדעת חז"ל, אחת הסיבות להיווצרות פוליפוס היא נגיעה בחוטמו ביד קודם נטילת ידיים של שחרית⁴⁵.

דימום מהאף הוא מצב שכיח והוזכרו מספר רפואות בתלמוד לטיפול במצב זה⁴⁶.

תיקון פלסטי – האף הוא האיבר האנטומי שאנשים ונשים מבקשים בשכיחות הגבוהה ביותר לשנות את צורתו בעזרת הכירורגיה הפלסטית המודרנית. היינו ניתוח פלסטי לשינוי צורת האף³⁰ הוא הנפוץ ביותר בין הניתוחים הפלסטיים בעולם³¹.

ג. האף במקורות חז"ל

סימן היכר – חז"ל החשיבות את החוטם כסימן היכר חשוב ביותר של הפנים ושל האדם³². האף נתון בגובהו של אדם, ורוב תכשיטין תלויים בו³³.

תפקידי האף – חז"ל הכירו את תפקידו של האף בהרחחה³⁴, את תפקידו בנשימה, ואת היותו סימן לחיים ומוות³⁵. לאחר לידת בהמה נופח לו בחוטמו³⁶, שנחיריו סתומים לו ברירין³⁷.

הגדרת שפיר מרוקם כולל, בין השאר, מצב שבו שני חוטמיו כשתי טיפי זכוב מקורבות זה לזה³⁸.

צואת החוטם רובה קשה ומיעוטה

[37] רש"י שם. [38] נדה כה א; רמב"ם איסורי ביאה י ג. [39] ב"מ קז ב. [40] שבת קח ב; כתובות עז א. [41] רמב"ם אישות כה יא, ובמ"מ שם; טוש"ע אבהע"ז קנד א. וראה בביאור הגר"א אבהע"ז שם סק"ב, דלא פליגי ושניהם אמת. וראה עוד על פוליפוס בירושלמי חגיגה א א. וראה בכתביו הרפואיים של הרמב"ם – פרקי משה ג עו, טו כג, כג עד. [42] הערוך ע' פליפוס. וכן כתבו יאסטרוב בספר המלים, ופרויס בתרגום האנגלי עמ' 296. [43] polyp. [44] שו"ת הרא"ם ח"ב סי' יט. [45] שבת קח ב. [46] גיטין טט א.

[30] Rhinoplasty. [31] ראה הסברים אפשריים לכך במאמר ד. מלר, הרפואה קלא: 585, 1996. [32] יבמות קב א; בכורות מו ב, ובירושלמי יבמות טז ג, וסוטה ט ג, מבואר שהכרת פנים היא החוטם. וראה תוס' יבמות שם, ד"ה הכרת, ורמב"ן על התורה ויקרא כא יח. [33] שה"ש רבה ז י. [34] ברכות לא ב. [35] יומא פה א; סוטה מה ב. וכן הריגת מחנה אשר לחד מ"ד היה שנשף להם בחוטמם ומתו (סנהדרין צה ב). וראה בע' רגע המות, הע' 144 ואילך. וראה בברכות סא ב – אף מקיצו משנתו, ולא נתברר כיצד. [36] שבת קכח ב.

לומר, לאחיק הייתי יכולה לקבל ולך אני יכולה לקבל⁵⁵.

מומים נוספים במבנה האף — ראה להלן אות ד.

בטהרת מצורע — המצורע כשנטהר, צריך לגלח כל גופו, פרט לשיער שבתוך החוטם⁵⁶. יש מי שכתב, שהטעם הוא לפי שאין השיער נראה⁵⁷; ויש מי שכתב, שהטעם הוא לפי שברוב בני האדם אין שיער בחוטם⁵⁸. אכן המציאות איננה כמתואר בשיטה זו.

ד. פרטי דינים
נגיעה בחוטם — אסור לגעת בחוטמו בידו קודם נטילת ידיים בשחרית⁴⁷.

פוליפוס — מי שהוא בעל פוליפוס, כופים אותו להוציא את אשתו⁴⁸. יש מי שכתב, שדין זה הוא דווקא בפוליפוס שהתפשט⁴⁹.

כניסה לבית מנוגע — הנכנס לבית המנוגע דרך אחוריו, ואפילו כולו חוץ מחוטמו — טהור⁵⁹. והטעם: דרך ביאה אסרה תורה.

אם ידעה האשה על מום זה קודם הנישואין — יש אומרים שאין כופים עליו להוציאה, כי סברה וקיבלה⁵⁰; ויש אומרים, שאפילו ידעה בהם קודם הנישואין, כופים אותו להוציאה, כי יכולה לומר סבורה הייתי שאני יכולה לקבל, ועכשיו אני יכולה לקבל⁵¹. יש אומרים, שחייב לתת לה כתובה⁵²; ויש אומרים שיוציא בלא כתובה⁵³, ותוספת כתובה אין לה לכל הדעות⁵⁴.

מי החוטם דינם כתולדות המים, לעניין שמטמאים או מכשירים אוכלים לקבל טומאה⁶⁰. מי האף היוצאים מהזב דינם כרוקו של הזב לכל דבר, ומטמאים כאב הטומאה⁶¹. צואת האף אין דינה כצואה לעניין קריאת שמע ותפילה⁶².

בדיני בכור לנחלה — יש מאמוראים הסבור, כי דין מיוחד הוא בנחלות, שרק אם נולד הבכור בפרצוף פנים עם החוטם, בעוד אביו חי, הרי הוא יורש אותו כבכור,

בעל פוליפוס שמת, ונפלה אשתו לפני אחיו לייבום, ויש בו אותו מום שהיה בבעלה, יחלוץ ויתן כתובה, כי יכולה היא

[53] רגמ"ה בתשובה, הובא בהגמ"י אישות, שם.
[54] ב"ש אבהע"ז קנד סק"א. [55] כתובות עז א; רמב"ם אישות כה יג; טוש"ע אבהע"ז קנד ב וקסה ד. [56] סוטה טז ב; רמב"ם טומאת צרעת יא א. [57] רמב"ם שם. [58] הראב"ד שם. [59] שבועות יז ב; רמב"ם טומאת צרעת טז ה. [60] משנה מכשירין ו ה; רמב"ם, טומאת אוכלין י ב. וראה שם, שכתב שתולדותיהם כיוצא בהם, וראה מה שדן בדבריו במשנה אחרונה על מכשירין שם. [61] נידה נה ב; רמב"ם מטמאי משכב ומושב א טז. [62] ביאור הגר"א או"ח

[47] שבת קח ב; טוש"ע או"ח, ד ג. וראה בשערי תשובה שם סק"ו. ויש להעיר שהרמב"ם לא הביא דין זה. [48] כתובות עז א; רמב"ם אישות כה יא; טוש"ע אבהע"ז קנד א. [49] ערוך ע' פליפוס. [50] מ"מ אישות שם לדעת הרמב"ם; טור בשם רמ"ה אבהע"ז קנד; רמ"א אבהע"ז קנד א. [51] רשב"א, הובא במ"מ אישות שם; ר"ן כתובות שם. וראה בב"ש אבהע"ז שם סק"ב. [52] ר"ף, כתובות שם; רמב"ם, אישות, שם; טוש"ע אבהע"ז שם; תוס' כתובות שם, ד"ה כופין; תוס' יבמות סד א ד"ה יוציא.

כי זוהי הכרת פנים; ולעומתו יש מהאמוראים הסבור, שגם פדחתו, היינו מצחו, מספיקה להכרת פנים⁶³, וכדעה זו נפסקה ההלכה⁶⁴.

בדין ראשי איברים – ראש החוטם
הוא אחד מעשרים וארבעה ראשי איברים

באדם, שאינם מטמאים משום מחיה⁶⁵, וכן אם קצץ רבו לעבד את ראש החוטם הוא יוצא בו לחירות, כמו ביתר עשרים וארבעה ראשי איברים⁶⁶, וצריך העבד גט שחרור מרבו⁶⁷.

נגע בהרת בתוך החוטם, אינה טמאה⁶⁸.

גוסס אין מקרבים את מותו, ולכן בין השאר אין פוקקים את נקביו, כולל נחירי האף, עד שימות⁶⁹.

יש אומרים, שאף אם יש עליו סימנים מובהקים אין מעידים עליו ללא הפדחת, החוטם והפרצוף⁷¹; יש אומרים, שהיינו דווקא כשאין שם אלא הפרצוף בלבד, אבל אם כל הגוף שלם, אפילו אין הפדחת והחוטם ניכרים, מעידים עליו⁷²; ויש אומרים, שדווקא אם יש סימן מובהק על הגוף, או בטביעת-עין, די ללא החוטם⁷³. ואם ניטל חוטמו מחיים, זוהי הכרת פניו, ומועילה טביעת עין בפרצוף פניו ופדחתו⁷⁴.

עגונה – אין מעידים על האיש שמת

להתיר את אשתו העגונה, אלא אם ראוהו מת בפרצוף פנים עם החוטם, אבל אם ניטל חוטמו אין מעידים עליו, אף על פי שיש סימנים בגופו ובכליו, שמא אין זה הוא. וכן אם ראוהו מת בפדחת ולא פרצוף פנים, או בפרצוף פנים ולא פדחת, אין

יש אומרים, שמן התורה די בהכרת פדחת, ורק חכמים החמירו להצריך הכרת חוטם; ויש אומרים, שאף מן התורה צריך הכרת פרצוף פנים וחוטם. לשיטה זו, לא רק בהתרת עגונה צריך הכרת חוטם, אלא גם לעניין הורדת הבנים לנחלה⁷⁵.

טושו"ע יו"ד שלט א. וראה בע' נוטה למות (ב), הע' 29 ואילך. [70] יבמות קכ א, וברש"י שם; רמב"ם גירושין יג כא; טושו"ע אבהע"ז יז כד. וראה באוצה"פ סי' יז סקפ"ד אות ב, הטעם שנקבעו דווקא שלושת אלו לעדות. [71] רמב"ם אליבא דמ"מ, וראה בכס"מ ולח"מ שם. [72] תוס' יבמות שם, ד"ה אין; רא"ש שם, בשם ר"ת; שו"ע אבהע"ז יז כה. וראה באריכות באוצה"פ שם, סקר"א. [73] נמוק"י יבמות שם, בשם ראשונים; כס"מ שם; שו"ע שם. וראה באוצה"פ שם, סקר"ח. [74] ראה באוצה"פ סי' יז סקפ"ה אות ו. [75] ראה בכורות מו ב; עצי

סי' צב סקט"ז; מעשה רב סי' לו. [63] בכורות מו ב, מחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש. [64] רמב"ם נחלות ב ב; טושו"ע חו"מ רעו ג. [65] משנה נגעים ו ז; רמב"ם טומאת צרעת ג ח. וראה בראב"ד שם, ובמפרשי המשנה שם, אמאי נקט דוקא מחיה ולא נגעים אחרים. [66] קידושין כה א; רמב"ם עבדים ה ד; טושו"ע יו"ד רסז כז. [67] קידושין כד ב; טושו"ע שם. והוסיף הרמ"א שכופין רבו לכתוב לו גט שחרור, וראה עוד בביאור הגר"א שם סקט"ח. [68] משנה נגעים ו ח; רמב"ם טומאת צרעת ו א. [69] אבל רבתי, פ"א; רמב"ם אבל ד ה;

החרום⁸⁰, היינו לשון חורבן, מלשון ו'החרמתי את עריהם', כי ללא החוטם, שהוא הדרת הפנים, נחשבים הפנים כחרכים⁸¹. ונחלקו תנאים במהותו של מום זה – לר' יוסי הוא מי שבסיס חוטמו שקוע בין עיניו, וכשהוא כוחל עיניו יכול למשוך במכחול מעין לעין ואין החוטם מעכבו, ולחכמים גם אם חוטמו שקוע בבסיסו, אף על פי שאינו כוחל שתי עיניו כאחת, הרי זה חרום⁸². צורה זו נקראת אף אוכפלי⁸³, והיא יכולה להיות מולדת, או משנית לשברים שלא התאחו כראוי, או משנית למחלות כמו צרעת, שחפת ועגבת; חוטמו סולד, היינו שקצר באורכו⁸⁴, לפי זה מדובר בפגם אסתטי בלבד, או שנכווץ ראש חוטמו למעלה⁸⁵, או מי שאמצע חוטמו בולט למעלה⁸⁶. ולפי שני הפירושים האחרונים יכול להיות שמדובר בשינויים חולניים; חוטמו בולם, היינו שנסתמו נחיריו⁸⁷, או שחוטמו עקום לצד אחד⁸⁸. מדובר בסטיית מחיצת האף, שהוא מום שכיח; חוטמו נוטף, היינו ארוך ותלוי מלמטה משפתו⁸⁹, או מי שעוקץ חוטמו נוטף למטה⁹⁰; חוטמו גדול מאיבריו;

מומים בחוטם – בהלכה נימנו מספר מומים בחוטם, חלקם משותפים לאדם ולבהמה, היינו שפוסלים כהן לעבודה ופוסלים בהמה לקרבן, חלקם מיוחדים לבהמה בלבד, וחלקם מומים המיוחדים באדם בלבד.

המומים המשותפים לאדם ולבהמה הם שלשה: ניקב חוטמו אפילו מצד אחד; נסדק חוטמו; ונפגם חוטמו⁷⁶. פגיעות אלו בחוטם יכולות להיות עקב מחלות כמו צרעת, שחפת או עקבת, ויכולות להיגרם על ידי בני אדם, כגון בהכנסת נזמים⁷⁷, פציעה, או הענשה, שהיתה מקובלת בין העמים הקדמונים, אך לא בחוקי ישראל⁷⁸.

המיוחד לבהמה בלבד הוא: ניקב העור שבין שני החוטמים במקום הנראה, היינו שנקבו מחיצות החיצוניות של החוטם; אבל אם ניקבה המחיצה הפנימית, החולקת את החוטם, אין זה מום⁷⁹.

המיוחדים לאדם בלבד ששה הם:

כא יח, אות מח. [82] בכורות מג ב, וברשי שם. הרמב"ם ביאת המקדש ח ז, פסק כחכמים, וראה בכס"מ שם. וראה בשו"ת צמח צדק החדש סי' עו אות ב. וראה בשו"ת הרדב"ז ח"ב סי' תשפח, ובשו"ת אור המאיר סי' כח, שלענין עדות להתרת עגונה אין די בשחוטמו עמוק, אלא צריך דוקא שיכחול שתי עיניו כאחת. וראה עוד באוצה"פ סי' יז סקצ"ז אות ב. [83] saddle nose. [84] רשי בכורות שם. [85] רבנו גרשום, בכורות שם. [86] רמב"ם שם. [87] רשי ורבנו גרשום, בכורות שם. [88] רמב"ם שם. [89] רשי שם. [90] רמב"ם שם. וראה בפיהמ"ש לרמב"ם בכורות ז ד, שאם נעשה חטורת בחוטם, או שום עיוות, או

ארוזים סי' יז סקפ"ד; אוצה"פ סי' יז סקפ"ד אות ד ואות ז; אנציקלופדיה תלמודית, ע' טביעות עין, הע' 345-346. [76] משנה בכורות, לט א; רמב"ם ביאת המקדש, ז ו. [77] נום זהב באף חזיר (משלי יא כב), וראה בשבת נט ב – נזמי אף. [78] וראה ביחזקאל כג כה, ובפירוש הרד"ק שם, שזה היה משפט אשה מונה, שסיררו ממנה האונניים והאפים, שהם הנחיריים. [79] בכורות לט א; רמב"ם איסורי מזבח ב ב. וראה בכס"מ ביאת המקדש ז ו, שתמה על הרמב"ם למה מנה מום זה כמום מיוחד לבהמה, ולמה לא יכול להיות גם באדם. וראה בהערה קודמת על הסיבות לנקבי האף. [80] ויקרא כא יח. [81] רמב"ן שם. וראה עוד במלבי"ם ויקרא

חוטמו קטן מאיבריו – ומשערים את גודל החוטם באצבע קטנה של ידו, אם היה חוטמו גדול ממנה, או קטן ממנה הרי זה מום⁹¹.

מקפידים על כך⁹³. לעניין ריח רע מהחוטם – יש אומרים, שהוא אחד מהמומים היתרים באשה על הכהנים הפוסלים אותה⁹⁴.

בעגונה – חוטם ארוך או קצר איננו סימן מובהק להכרת המת לצורך היתר עגונה⁹².

אפרכסת האזן – ראה ערך אזן

במומי אשה – יש מי שכתב, שאם חוטמה ארוך לא נחשב כמום לגרשה, אף על פי שהוא מום בכהנים, כי דבר זה שכיח בין בני אדם, ואין רוב האנשים

אשך – ראה ערך סרוס

אתיקה – ראה ערך תורת המוסר

שיר השירים ז ה, שחוטם גדול וזקוף כמגדל איננו נוי. וראה בשו"ת רבבות אפרים ח"ח סי' שפט, שלעניין שידוכין אין אומדים את אורך החוטם לפי מזה שקבעו חז"ל, וגם לא לפי הרגשתה העצמית, אלא לפי מה שמתייחסים אליה בני אדם. [94] מרדכי בשם הר"מ, פ"ז דכתובות, סי' רג; רמ"א אבהע"ז לט ד. וראה עוד באוצה"פ שם סק"ט. וראה ע' ריח, הע' 96.

השמטת קצהו, הרי זה מום. [91] בכורות מד א; רמב"ם ביאת המקדש ח ז. וראה ברש"י ורבנו גרשום בבכורות שם, שפירשו המדידה באופן אחר. [92] ראה באוצה"פ סי' יז סקצ"ט, בלוח הסימנים מערכת ח. וראה שם עוד מומים ושינויים במבנה החוטם, אם נחשבים כסימנים להכרת המת. [93] שו"ת חות יאיר סי' רכ. וראה באוצה"פ סי' לט סקל"א אות ח. וראה רש"י